



ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ИНСТИТУЦИИТЕ И НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИЯ СЕКТОР ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА ПОЛОЖЕНИЕТО НА ЛИШЕНИТЕ ОТ СВОБОДА

Меморандум с препоръки

Проектът „Гражданските организации: гаранция за равни права на уязвимите групи пред държавата“ се финансира в рамките на Програмата за подкрепа на НПО в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство 2009 – 2014 г.

Съдържание

За инициативата „Гражданските организации: гаранция за равни права на уязвимите групи пред държавата”	3
Актуални предизвикателства в съвместната работа на институции и НПО по подобряване на положението на лишените от свобода	4
Проблеми на лишените от свобода в отношенията с институциите и механизми за взаимодействие между институции и НПО	6
Предложения за реформи.....	7
Координация на усилията	7
Събиране на данни по единни критерии.....	8
Ясни критерии за достъп до затворите.....	9
Участие на неправителствените организации в процеса на взимане на решения по изпълнение на наказанието.....	10
Социални услуги.....	10
Обществени консултации.....	11
Оценка на въздействието.....	12
Методическа подкрепа	12

За инициативата „Гражданските организации: гаранция за равни права на уязвимите групи пред държавата“

Инициативата „Гражданските организации: гаранция за равни права на уязвимите групи пред държавата“ включва в своя обхват четири уязвими групи: лишени от свобода, пострадали от трафик на хора и от домашно насилие, както и чужденци, нуждаещи се от международна закрила. Макар и много различни по своя характер, тези общности се сблъскват със сходни проблеми в отношенията си с институциите, сред които недостатъчната им обезпеченост с човешки и финансови ресурси и невинаги адекватен на нуждите на уязвимите лица начин на работа с тях. Ето защо много често тези общности разчитат на гражданските организации за подобряване на положението си, включително чрез съдействие пред съответните компетентни органи.

Лишените от свобода заемат особено място сред избраните четири уязвими общности, тъй като от наказанието им естествено произхожда изолация, а тя води до трудности при взаимодействието им с различни институции. Зависимостта от управата на затвора, от роднини и от допълнителни финансови средства, предполага по-интензивно сътрудничество между администрацията и неправителствените организации в помощ на тази общност.

Целта на изследователският екип по инициативата бе да проучи, да направи критична оценка и да предложи пътища за усъвършенстване на взаимодействието между вземащите решения и НПО при подобряването на положението на избраните уязвими групи. Достигнатите изводи и заключения ще насърчат обмяната на опит и доброто сътрудничество в ежедневната работа на институциите и гражданското общество.

В предходните си етапи инициативата очерта в детайли профила на уязвимите групи, отношенията им с властите и НПО, и успешния чуждестранен опит и приложими в българския контекст практики. Разработена бе Концепция за по-ефективно гражданско участие в подпомагането на уязвими групи, една от които е лишените от свобода, която да превърне достигнатите изводи и заключения в по-нататъшни практически стъпки. Тя бе обсъдена на редица работни срещи с институции и организации, част от които предоставиха и писмени становища и предложения.

Настоящият меморандум е част от серията документи с конкретни препоръки към ангажираните в работата с различните уязвими групи институции, произтичащи от Концепцията и от събраните по нея становища на държавни органи и неправителствени организации.

Актуални предизвикателства в съвместната работа на институции и НПО по подобряване на положението на лишените от свобода

През последните години, дълго negliжираните проблеми на лишените от свобода предизвикаха остри реакции на международните правозащитни институции и организации.

След разгледаните многобройни дела от сходен характер, Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) използва срещу България механизма на пилотното решение („Нешков и други срещу България“). В решението са посочени редица нарушения в българските затвори. Съдът приема, че лошите материални условия представляват системен за българските затвори проблем, който е довел до множество нарушения на Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи. Формулирани са и редица общи мерки за изпълнение на решението. Според тях България следва да приеме законодателни промени, които да гарантират превантивна и компенсаторна обезвреда на лишените от свобода. Посоченото превантивно средство е специален орган, който да отговаря за местата за лишаване от свобода, или съд, който наблюдава изпълнението на наказанията. Като компенсаторно средство за защита Съдът сочи общо средство за защита срещу нарушения на чл. 3 от Конвенцията или специални разпоредби относно начина, по който следва да бъдат разглеждани жалби на затворници. България поема ангажимента за период от 18 месеца и в сътрудничество с Комитета на министрите към Съвета на Европа да изготви препоръчаните механизми.

От своя страна Комитетът за предотвратяване на изтезанията и нечовешкото или унижително отнасяне или наказание към Съвета на Европа публикува становище, с което заяви, че българските власти от години пренебрегват неговите препоръки, както и че липсата на решителни действия от страна на държавата е довела до трайно влошаване на положението на лишените от свобода. Сред най-сериозните проблеми, посочени от Комитета, са случаите на насилие от страна на персонала и между самите лишени от свобода, пренаселеността, лошите битови условия, лошото качество на здравните услуги, недобрата квалификация на персонала на затворите, както и проблеми с дисциплината, сегрегацията и дефицити по отношение на контактите с външния свят. Комитетът отбелязва необходимостта от разработване на цялостна политика по отношение на затворите, вместо фокусиране предимно върху материалните условия.

В отговор на тези критики Министерството на правосъдието предприе редица действия за изпълнение на препоръките на органите на Съвета на Европа. През декември 2014 г. е изготвен План за действие, който предвижда мерки в три основни области: 1) мерки срещу пренаселеността и лошите условия, включително специалния режим на задържане на осъдените на доживотен затвор; 2) мерки за компенсаторно средство за защита; 3) мерки за превантивно средство за защита. Актуализиран вариант на плана е приет през юли 2015 г.

Превантивните и компенсаторните мерки предвиждат нови процедури, които да гарантират на лишените от свобода вътрешноправна защита по

отношение на условията за задържане. Обсъжданите в рамките на Плана за действие промени в *Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража (ЗИНЗС)*, в *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди* и в други нормативни актове ще осигурят правните гаранции за изпълнението на тези мерки. Освен това, планираните промени в ЗИНЗС ще въведат нови процедури по отношение на първоначалното разпределение, преместването в рамките на един затвор и между различни затвори, промяната на режима и други.

Законоустановената роля на неправителствените организации в процеса на изпълнение на наказанията остава ограничена, фокусирана предимно в мониторинга на местата за лишаване от свобода. Същевременно очакваните промени в редица процедури в местата за лишаване от свобода, както и новите средства за защита, могат да затруднят, поне в началото, лишените от свобода, които желаят да се възползват от тях. Това отваря нова възможност за сътрудничество между властите и неправителствени организации в подкрепа на уязвимите лица.

Обсъжданите промени са породени от критиките срещу лошите битови условия в затворите и не разглеждат редица други аспекти на подобряването на положението на лишените от свобода. Разглеждането на политиката по затворите в цялост с наказателната политика би помогнало за по-устойчиво и балансирано справяне с проблемите в системата.

Проблеми на лишените от свобода в отношенията с институциите и механизми за взаимодействие между институции и НПО

Основната уязвимост на лишените от свобода при комуникацията им с институциите произхожда от тяхната изолираност. Неспособността да се явяват лично пред институциите, с които имат нужда да общуват, предполага използването на други средства за комуникация и наличието на набор от умения, като и двете невинаги са налице. Изискванията на режима за изтърпяване на наказанието, както и извънредната зависимост от управата на затворените институции, в която лишените от свобода са поставени, увеличават уязвимостта им значително. В същото време правната рамка не предвижда директно посредничество на неправителствени организации в този процес и универсален механизъм за достъп на гражданското общество до затворените институции. В такива случаи лишените от свобода се обръщат за съдействие при всякакви проблеми към единствените, до които имат достъп – към персонала на затвора, който работи ежедневно с тях, или към своите близки, ако продължават да поддържат отношения с тях. Кореспонденцията е друго средство, но то предполага лишените от свобода да имат възможност да покрият разходите по него.

Неуреденият достъп на НПО до местата за лишаване от свобода заедно със сравнително малкият брой организации, занимаващи се с ресоциализация на осъдените, лишава затворниците от услуги, които биха съдействали за по-качествен контакт с институциите и извън системата за изпълнение на наказанията, а същевременно биха намалили прекомерната ангажираност на персонала, работещ ежедневно с тях.

От друга страна, пенитенциарната система в България е централизирана структура и нейните действия строго следват правилата и процедурите, предвидени в закона. В този смисъл подходите, които не са изрично установени, трудно си проправят път и разчитат основно на инициативността на ръководството на конкретния затвор.

Различните услуги – здравни, социални, специализирани услуги, предоставяни в обществото от неправителствени организации, не са налични в затвора във вида и с качеството, съществуващи навън, което поставя лишените от свобода в уязвимата ситуация да бъдат лишени от тях или в случаите, в които са налични, да са предоставяни в ограничена форма и с по-ниско качество.

Предложения за реформи

Пътищата за преодоляване на дефицитите в сътрудничеството между институции и граждански организации в подкрепа на лишените от свобода са разнообразни. Основни за постигането на успешно сътрудничество са разбирането на ползата от него за подобряване на положението на хората в затвора и волята за съвместна работа. При наличието и на двете могат да бъдат реализирани реформите, предложени по-долу.

КООРДИНАЦИЯ НА УСИЛИЯТА

Подобряването на положението на уязвимите общности е задача, с която нито вземащите решения, нито гражданското общество, могат да се справят по пълноценен начин поотделно, поради нуждата от взаимно допълване на тяхната експертиза и поради ограничените ресурси, с които разполагат. Успешното сътрудничество между двете целеви групи, от своя страна, изисква координация на техните усилия.

На първо място, по отношение на лишените от свобода от особена полза би било сформирването на **консултативен механизъм с координационни функции**, който да събира редовно на едно място институциите и неправителствените организации, работещи с лишени от свобода. Тези срещи не е необходимо да бъдат формализирани, а е възможно да се провеждат с участието на представители на оперативното ръководство, които да споделят проблемите и нуждите си и по този начин съвместно да търсят решения и ресурси за изпълнението им. Препоръчително е подобни срещи да имат фиксирана дата и провеждането им да не зависи от инициативността и волята на някоя от страните или от избора на дата и изпращането на покани на лица и организации по собствено усмотрение. От изключително значение са критериите за подбор на участниците в подобни срещи – те трябва да са ясни, прости и базирани на експертиза. Изключително позитивно би било срещите да са отворени за всички институции и организации, които желаят да участват и покриват зададените критерии, за да може съществуването на подобен механизъм да бъде обусловено от реалната нужда от него, а да не се превръща във формално изпълнение на задължение, вменено от закона.

Подобен тип координационен механизъм, дори и без да има официалния статут на други подобни механизми, може да подпомогне усилията на всички заинтересовани страни за подобряване на положението на лишените от свобода. В идеалния случай той може да ангажира и организации на самите лишени от свобода, например като иска от тях становища по обсъжданите проблеми. Такъв механизъм може да съществува на равнище отделен затвор, включващ общинските и местни власти в съответния район, а може да бъде и на централно равнище, включващ ръководството на системата за изпълнение на наказанията, заинтересованите звена на централната власт и неправителствени организации.

Съветът за изпълнение на наказанията, дефиниран в *ЗИНЗС*, е подходяща за тази цел форма, която не се прилага на практика в момента. Със съответ-

ни промени и по-добро дефиниране на функциите, Съветът за изпълнение на наказанията може да се превърне в подобен консултативен орган.

СЪБИРАНЕ НА ДАННИ ПО ЕДИННИ КРИТЕРИИ

Събирането на данни е следващия особено важен аспект на съвместните усилия на институции и НПО, върху който координационните инструменти за сътрудничество между тях следва да поставят акцент. Директно ангажирани органи като Министерството на вътрешните работи, съдилищата, прокуратурата и ГДИН, други институции като НСИ, Министерството на здравеопазването, Министерството на образованието и Министерството на труда и социалната политика и неправителствените организации трябва да постигнат съгласие за основния набор от данни и показатели, които трябва да бъдат налични, публични и редовно обобщавани на годишна база.

Задача на държавните органи е осигуряване на сътрудничество и с Националния статистически институт и Главна дирекция „Гражданска регистрация и административно обслужване“, които да помогнат за рационализирането на процеса по събиране на данни и техния анализ. По-широко приложение следва да получи и аналитичният капацитет на НПО, който може успешно да допълни събирането на информация от страна на институциите и да ги улесни в процесите на обработка и формиране на изводи от събраните данни. В същото време, използването на хармонизирани данни следва да е насока и при обединяването на усилията в рамките на самия граждански сектор.

Усъвършенстването на събирането на данни ще очертае по-ясно профила на проблемите на лишените от свобода и ще подпомогне адекватните законодателни промени и формирането на информирани политики за подкрепа, съобразени със специфичните им уязвимости.

Конкретни първоначални стъпки, които могат да бъдат предприети в тази посока са:

- **Облекчен ред за достъп до някои категории обществена информация в ГДИН.** Достъпът до обществена информация е един от законоустановените методи за публична отчетност, които не се използват пълноценно в системата на изпълнение на наказанията. В момента организации, които искат да базират аналитичните си изследвания върху официални данни, както и медиите, трябва да изпращат писма с молба за информация до ГДИН, а предоставянето на информацията зависи от преценката на администрацията. За определена информация, която ГДИН събира и периодично актуализира, може да бъде предвиден облекчен ред за достъп, който е по-неформален и по-бърз от процедурите по *Закона за достъп до обществена информация*.
- **Публичност на данни на интернет страницата на ГДИН.** Препоръчително е ГДИН да публикува статистическа информация относно лишените от свобода на страницата си в интернет, каквато възможност съществува, но в момента не се използва. Наличието на подобни данни би помогнало на всички заинтересовани организации да ги използват спрямо собствения си аналитичен потенциал, а от резултатите от техния анализ биха могли да се възползват широк кръг от институции, организации и широката публика.
- **Публикуване на годишен отчет на ГДИН.** Практиката за публикуване на годишни отчети е широко разпространена в редица институции в

страната. От една страна, отчетът е форма на прозрачност, която би повишила значително доверието и публичната подкрепа за институцията, а от друга страна той би могъл да бъде общ източник на данни за анализ и оценка на ситуацията в местата за лишаване от свобода, без да се налага наличната информация да се обработва за всяко запитване поотделно.

Неправителствените организации, от своя страна, е препоръчително да имат механизъм, чрез който да споделят собствените си данни с централната и местните администрации. Без значение от конкретните дейности, които изпълняват, много организации събират и поддържат свой набор от информация, която би могла да послужи на ръководството на местата за лишаване от свобода. За тази цел би било полезно да съществува механизъм, чрез който НПО да обменят данните, които събират, както с ГДИН, така и помежду си.

ЯСНИ КРИТЕРИИ ЗА ДОСТЪП ДО ЗАТВОРИТЕ

Основните стъпки за укрепване на сътрудничеството между институции и НПО при подобряване на положението на лишените от свобода, следва да са насочени към преодоляване на зависимостта от съответната институционална управа, като естествен резултат от престоя им там. Тази зависимост може да бъде и фактор за нарушаване на човешките им права, както и съществена пречка пред по-доброто функциониране на пенитенциарната система.

На първо място, преодоляването на зависимостта минава през **осигуряване на условия за регламентиран достъп до лишените от свобода**. За този достъп, както с цел мониторинг, така и за по-дългосрочна работа, като предоставяне на социални услуги, следва да съществува механизъм, който да замени решенията за всеки отделен случай. Механизмът, изграден с участието на гражданския сектор и зачитайки мнението на лишените от свобода, трябва да съдържа ясни критерии за допускане на заинтересовани външни лица в затвора, които да не зависят от волята на институциите за сътрудничество и от индивидуалната преценка на компетентния орган. Критериите и правилата за достъп трябва да бъдат от една страна израз на волята на затворническите власти за сътрудничество с всички, които са мотивирани и имат капацитета да работят с лишени от свобода, а от друга страна трябва да гарантират качество на услугите и дейностите, които биха били предоставяни в затвора, без да бъдат пренебрегвани мерките за сигурност. По този начин неправителствените организации на първо място ще бъдат насърчени да работят в затвора. Така те ще могат да поемат част от прекомерното натоварване на социалните работници по отношение на проблемите на лишените от свобода, ще имат възможност да покрият спектъра от ситуации от лично естество, на които понастоящем не се реагира на систематичен принцип, и ще могат да „внесат“ дейности от живота на свобода по отношение на хората вътре в затвора, които затворите нямат ресурси да осигурят.

Като следваща стъпка може да бъдат обмислени варианти за уреждане на възможност за разкриване на „изнесени офиси“ на организации, предлагащи както социални, образователни и здравни услуги, така и правна помощ, в някои затвори на базата на нуждите от такива услуги. Подобни офиси могат дори да наемат лишени от свобода при спазване на правилата за работа в затвора. Това са практики, които не се нуждаят от изрична

законова регламентация, но успешното им прилагане би могло да доведе в дългосрочен план и до законодателното им уреждане.

Като допълнителен инструмент следва да се уреди по-подробно сътрудничеството между НПО и Омбудсмана като Национален превантивен механизъм.

УЧАСТИЕ НА НЕПРАВИТЕЛСТВЕНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ В ПРОЦЕСА НА ВЗИМАНЕ НА РЕШЕНИЯ ПО ИЗПЪЛНЕНИЕ НА НАКАЗАНИЕТО

Гражданският сектор би следвало да може да допринесе със своята специфична експертиза и при вземане на някои решения в процеса на изпълнение на наказанието лишаване от свобода, както и в работата на органите от системата за изпълнение на наказанията, взимащи решение по въпроси като премествания в рамките на затвора, между затворите, между затвори и различните общежития. При разглеждане на подобни казуси становището на експерти от неправителствени организации, работещи с конкретния лишен от свобода, би трябвало да имат тежест и така да допринасят за взимането на информирано решение.

Администрациите на затворите следва да могат да сформират по нормативно уреден начин **консултативни органи с гражданско участие**, които да подпомагат дейността им и да служат като звено, чрез което те да отчитат дейността си пред обществеността. Належача е нуждата обществената експертиза да бъде привлечена и от страна на **наблюдателните комисии**, които да включат в състава си представители на неправителствения сектор по законоустановен ред.

Планираните промени в *Закона за изпълнение на наказанията и задържането под стража* предвиждат нова процедура, според която лишените от свобода ще могат да поискат от съда да разпорежи прекратяване на действия и бездействия, нарушаващи забраната за изтезания и нечовешко или унижително отношение. Предложенията предвиждат в седемдневен срок от постъпването на подобна молба, да бъде направена проверка на мястото от съдията лично, или от други лица, между които и неправителствени организации, на обстоятелствата – обект на жалбата, и причините за тях. На този етап остава неясен начинът, по който административният съд ще определя кой да извърши проверката, но е налице признанието от страна на законодателя на ролята на НПО в мониторинга за спазване на правата на лишените от свобода.

СОЦИАЛНИ УСЛУГИ

Социалната работа в местата за лишаване от свобода е една от областите, които най-сериозно би могла да се възползва от услугите и експертизата на неправителствените организации. Системата на затворите има сериозни проблеми по отношение на социалните услуги. Недостатъчният брой социални работници води до претоварването им със случаи, допълвани от личните проблеми на лишените от свобода, за които те често нямат към кого друг да се обърнат. Недостигът на програми за въздействие, които да отговарят адекватно на нуждите на лишените от свобода, намаляват възможността престоят в затвора да изпълни корекционната си функция.

Различни други типове социални услуги, налични в обществото, или изцяло липсват, или не се предоставят с качество, сходно с това на същите услуги извън затвора, в съответствие с препоръките на международните организации.

Във връзка с облекчаването на работата на затворническия персонал и особено на служителите, натоварени с ресоциализацията на лишените от свобода, гражданският сектор би могъл да поеме част от **социалната работа в местата за лишаване от свобода**, включително със съответно делегирано държавно финансиране.

НПО биха могли да организират различни квалификационни курсове или курсове за социално ориентиране сред лишените от свобода в активно взаимодействие със затворническата администрация. От голяма необходимост биха били освен курсове за квалификации и умения, също така програми за възстановяване на семейни връзки и програми за различни социални умения, като оформяне на различни документи, запознаване с правомощията на различни институции, към които лишените от свобода могат да се обърнат и др.

Поощряването на сдружаването в рамките на затвора е една изключително полезна и недостатъчно използвана дейност, за която също биха могли да съдействат неправителствените организации. Подобно сдружаване може да бъде шанс за изява в положителен смисъл на по-активните лишени от свобода, който да осмисли престоя им в затвора, и в крайна сметка да има важен принос за рехабилитацията и ресоциализацията им с практическото развитие на умения като инициативност, лидерство, комуникационни умения и други.

ОБЩЕСТВЕНИ КОНСУЛТАЦИИ

Процесът на обществени консултации, наред с мониторинга на местата за лишаване от свобода, са две от функциите на неправителствените организации, които навлизат все по-широко като практика в системата за изпълнение на наказанията. Те обаче не са нормативно регулирани и принципите, на които действат, са оставени на преценката на органите, които ги инициират. Неясни са както критериите за подбор на организациите, с които властите се консултират, така и случаите, в които това става. Прецизирането на такива критерии е още една насока, която би подобрила успешното сътрудничество между гражданските организации и държавните институции, в унисон с принципите на равнопоставеност и прозрачност.

Включване в работни групи по промени в законодателството

Работни групи, подготвящи законодателни промени по отношение на изпълнението на наказанията, се инициират основно от Министерството на правосъдието и често включват представители на неправителствени организации. Най-често организациите, които попадат в подобни работни групи, са тези с преобладаващо аналитичен капацитет. Така извън обсъжданията обикновено остават организациите, практически ангажирани в работата на терен. Освен това, реално затруднени да участват в подобни групи са организациите, работещи в по-отдалечени райони на страната. Един от начините за преодоляването на тези дефицити са по-активното организиране на обществени обсъждания по места, консултации по интернет и ин-

вестиране на повече усилия в активно търсене на становища от по-широк кръг организации на възможно най-ранен етап.

Формирането на политики

Наказателната политика в България се характеризира с липсата на визия и политики, базирани на анализ и обществен дебат. Неправителствените организации могат да съдействат на институциите да дефинират основни, стратегически положения и принципи, върху които устойчиво да се изграждат конкретните политики. Такива принципи биха могли да бъдат широка дефиниция на целите на наказанието, отношението към лишените от свобода, което трябва да възприемат служителите на затвора и обществото като цяло, тенденциите в наказателната политика и влиянието им върху изпълнението на наказанията, балансът между мерки за сигурност и защита на правата и много други. Опитът на неправителствените организации, аналитичният им потенциал и възможностите им за международно сътрудничество могат да окажат ценна помощ на държавните институции, ангажирани в определянето на политиките по отношение на лишените от свобода. Предложеният по-горе консултативен орган е реална възможност този дебат да се институционализира.

ОЦЕНКА НА ВЪЗДЕЙСТВИЕТО

Оценката на въздействието е способът да се провери ефективността както на дадена политика, така и на прилагана програма, финансиран проект или функционалност на администрация. Този способ на оценка рядко се прилага от институциите, работещи с лишените от свобода, за да проверят ефекта и резултатите от мерките, които предприемат. Оценката на въздействието, обаче, е широко застъпена сред неправителствените организации, занимаващи се с аналитична дейност. Компетентните органи могат да използват капацитета на неправителствения сектор, като инициират и подкрепят подобни изследвания, а резултатите биха били от огромна полза за анализа на това кои политики и мерки работят и кои имат нужда от усъвършенстване.

МЕТОДИЧЕСКА ПОДКРЕПА

Опитът и аналитичният и теоретичен капацитет на неправителствените организации могат да бъдат използвани и за подкрепа на държавните органи в отговор на необходимостта от информация относно съвременните научни постижения в областта на изпълнението на наказанията и новите изследвания и теоретични разработки на чуждестранни експерти в тази област. В момента подобна функция изпълнява бюлетинът „Затворно дело“, издаван от ГДИН с периодичност три месеца. Нормативно, бюлетинът би трябвало да се издава съвместно от Съвета по изпълнение на наказанията и ГДИН, като съставът и редакционната колегия се определя от министъра на правосъдието по предложение на председателя на съвета. В момента, поради това, че Съветът на практика не функционира, остава неясна възможността експерти от неправителствени организации да се включат в редакционната колегия и авторите. Така аналитични достижения на неправителствените организации не са достъпни за по-голямата част от служителите в системата. Може да бъде въведен механизъм, по който всички организации, които работят по темата, да изпращат материали, изследвания и доклади на редакционната колегия,

която да включва в бюлетина част от тях. Спрямо наличността на материалите може да бъде променена и периодичността на бюлетина и той да се публикува по-често.

Този документ е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство.

Цялата отговорност за съдържанието на документа се носи от Центъра за изследване на демокрацията и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този документ отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България – www.ngogrants.bg.